

Chaim, Władysław

Klimat rodzinny jako korelat personalnego wymiaru religijności

Studia Płockie 25, 221-230

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysław Chaim CSSR

KLIMAT RODZINY JAKO KORELAT PERSONALNEGO WYMIARU RELIGIJNOŚCI

Problem

Inspiracją do podjęcia tego tematu jest zauważalne obniżanie się liczby osób przyjmujących koncepcję Boga osobowego i poszukujących personalnego kontaktu z Bogiem¹. Innym powodem do zajęcia się tematem jest niedostatek wiedzy naukowej na temat środowiskowych, społecznych determinant kształtowania się religijności. W szczególności brak ten dotyczy związków między relacją religijną i doświadczeniami jednostki w stosunkach interpersonalnych, zwłaszcza z najbliższym człowiekowi środowiskiem – z rodziną².

Rodzina jako środowisko wychowania religijnego, a więc środowisko kształtowania się postawy religijnej, była nie raz przedmiotem analiz socjologicznych i psychologicznych. Analizowano np. zależność religijności dzieci od religijności rodziców, od kryzysu wartości i od warunków życia. Wskazywano m.in. na doniosłość autorytetu religijnych rodziców dla rozwoju religijności dziecka. Z psychologicznych badań wynika, że struktura środowiska rodzinnego i jego klimat emocjonalny są ważnym psychologicznie źródłem rozwoju i profilowania się religijności człowieka³.

Wydaje się, że w tej dziedzinie badań należy pójść jeszcze dalej. Obecny artykuł podejmuje to zadanie. Chcemy badać strukturę klimatu rodziny jako kontekstu do powstawania i rozwoju jednego z ważnych aspektów religijności, jakim jest religijność personalna⁴.

Aby rozwiązać problem istnienia zależności między determinantami środowiska rodzinnego i religijności personalnej, powinniśmy odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje empirycznie stwierdzalny związek między klimatem życia rodzinnego jednostki i przeżywaniem przez nią relacji z Bogiem?

Spośród wielu aspektów środowiska rodzinnego został wybrany klimat rodziny pochodzenia (dzieciństwa) i rodziny aktualnej (odniesienia).

Badanie wpływu klimatu grupy społecznej jako zmiennej modyfikującej zachowanie człowieka ma już pewną tradycję, np. w społecznej psychologii organizacji (Kolb 1972, Forehand i Von Haller Gilmer 1983), w psychologii rodziny (Moos 1981, Schneewind 1988), w psychologii różnic indywidualnych (Kożeny i in. 1992, Poufal – Struzik 1995) czy w psychoterapii (MacKenzie 1981, Tschuschke i in. 1990)⁵.

Trudno jest jednoznacznie zdefiniować pojęcie klimatu społecznego, stąd w literaturze brak jest zgody co do tego, czym on jest. Podkreśla się różne jego aspekty w zależności, czy pojęcie to pojawia się w kontekście psychologii organizacji, terapii grupowej czy rodziny.

Klimat rodziny, to swoisty styl życia w danej rodzinie, tworzony w toku ekspresji uczuć, wzajemnych reakcji na zachowanie członków rodziny, przez sposoby obchodzenia się z konfliktami, regulowania wzajemnych odniesień i sposoby odnoszenia się do osób z zewnątrz. Jest on efektem ogółu stosunków interpersonalnych w rodzinie, a jego jakość zdeterminowana jest przez stopień i jakość zaangażowania na rzecz rodziny jako całości i na rzecz poszczególnych jej członków. Klimat rodziny powstaje w trakcie złożonych interakcji na płaszczyźnie werbalnej i niewerbalnej⁶.

Członkowie rodziny wchodzą ze sobą w interakcje, tworzą więzi, mają poczucie wspólnoty, poczucie przynależności. Klimat rodziny jest elementem sytuacji rodzinnej i ważnym ogniwem najbliższego środowiska człowieka, kształtującym jego osobowość. Od tego, jak układają się stosunki, zwłaszcza z rodzicami, rozwijają się kontakty jednostki z ludźmi w ogóle. W tej atmosferze człowiek uczy się mowy, języka, kształtuje swoje uczucia i postawy wobec członków rodziny i otaczającego świata⁷.

Ten klimat jest również postrzegany przez jej członków jako środowisko dla życia, rozwoju kształtowania się norm i źródło informacji o rzeczywistości i o sobie samym. Psychologiczne predyspozycje do miłości, altruizmu, współpracy, udzielania sobie wsparcia, podejmowania się zadań dla dobra rodziny, do opiekuńczości kształtują się w klimacie rodzinnych interakcji.

Rodzina dzieciństwa jest środowiskiem, w których uczymy się relacji międzyludzkich, zdrowych lub dewiacyjnych. W niej się uczy jak być odbiorcą kierowanych do siebie ustosunkowań i jak kształtować swoje odniesienia do innych. W kontekście percypowanej atmosfery wzajemnej akceptacji, otwartości, zrozumienia, szacunku, a więc pozytywnych odniesień kształtuje się zdolność do wszelkich odniesień personalnych. Na ich bazie człowiek wchodzi w międzyosobowe interakcje z ludźmi lub ma trudności w tej dziedzinie. To, co zostało „wycuczone” w rodzinie – tak zdrowe, jak i patologiczne – ma swoje głębokie korzenie i jest trudne do zmiany. Dopiero wejście w nowe głębokie relacje interpersonalne, oraz psychoterapia, mogą dokonać poważniejszych przekształceń w dziedzinie umiejętności interpersonalnych jednostki⁸.

Czy klimat rodziny oddziałuje również na jakość religijności człowieka, a ściślej na personalny stosunek do Boga? Religijność człowieka w swej warstwie psychologicznej posiada społeczne korzenie, na co zwraca uwagę społeczna psychologia religii⁹. W literaturze zwraca się uwagę, że religijność kształtuje się w kontekście przeżywania relacji międzyludzkich. Podkreślają to zwłaszcza psychoanalitycznie zorientowani psychologowie religii. Guntrip pisał, że pierwiastek personalny („ingerencja osobowa”) w kontakcie z Bogiem jest funkcją rozwoju przepojonych miłością stosunków osobistych i dlatego zmiany w stosunkach z rodzicami mogą wywierać wpływ na aktualne wyobrażenie Boga u młodych ludzi¹⁰.

W refleksji teologicznej również zauważa się, że dzięki wzajemnemu doświadczeniu więzi rodziców i dzieci odsłaniają się podstawowe prawdy, doniosłe życiowo tajemnice wiary, stają się przejrzyste i zrozumiałe. I odwrotnie, w atmosferze strachu, braku zaufania, zwątpienia w osoby z najbliższego otoczenia, trudno jest ukształto-

wać zaufanie do siebie, do ludzi, bezgraniczne zaufanie Bogu, które jest fundamentem religijnej relacji¹¹.

Także późniejsze intensywne doświadczenia w relacjach z ludźmi modyfikują stosunek do Boga. W badaniach nad relacją do Boga i poczuciem osamotnienia stwierdzono, że osoby osamotnione mają np. słabiej rozwiniętą relację z Bogiem i łatwiej relatywizują religijną moralność¹². Zresztą obok umiejętności społecznych, rozwijanych i modyfikowanych zwłaszcza w rodzinie, człowiek w swoją religijność i moralność włącza także emocjonalną i poznawczą reprezentację rzeczywistości. Dzięki temu tożsamość człowieka i jego odniesienie do Boga może czerpać się z interakcji w rodzinie, z bliskich a przy tym głębokich więzi interpersonalnych¹³. Na osnovę relacji naturalnych nakłada się – a następnie je przenika i modyfikuje – relacja z Bogiem jako Osobą. W kontekście życia rodzinnego, które jest środowiskiem dla przekazu wiary, człowiek uczy się otwartości na osobowy Absolut i wchodzenia w relację z Nim jako absolutnym Ty. Przeżywa i spostrzega dzięki temu swój stosunek do Boga jako relację analogiczną do międzyludzkich relacji¹⁴.

Relacja do Boga jako osoby posiada w sposobie doświadczania liczne podobieństwa do sposobu, w jaki jednostka kształtuje swoje relacje z ludźmi. Z badań nad współzależnością między wymiarami stosunku do Boga i wymiarami relacji Ja – Inny w stosunkach międzyludzkich wynika np., że człowiek zbuntowany przeciw Bogu jest mniej przyjacielski. Drugi człowiek jest przezeń spostrzegany jako ktoś wrogi, egocentryczny, prowokujący do walki; z kim trudno jest nawiązać relacje, ze względu na jego rozgoryczenie i sfrustrowanie. Przy takim spostrzeganiu innych, jemu samemu trudniej jest wchodzić z nimi w relacje¹⁵.

Hipotezy, metody i osoby badane

Hipoteza. Stopień personalizacji religijności jednostki może być w jakimś stopniu funkcją pozytywnych doświadczeń w stosunkach interpersonalnych z rodziną dzieciństwa (rodzina pochodzenia) i atmosfery, w jakiej żyje ona obecnie (rodzina aktualna). Harmonijne i udane relacje z najbliższym środowiskiem człowieka, z jego rodziną, korzystnie wpływają na personalny stosunek do Boga. Stąd oczekujemy identyfikacji takich wymiarów klimatu rodziny, które korelują z wymiarem: apersonalny vs. personalny stosunek do Boga. Zakładamy także, że stopień personalizacji relacji religijnej jest tym wyższy, im jednostka posiada bardziej pozytywne doświadczenia w różnych wymiarach klimatu rodziny czy to pochodzenia czy to aktualnej.

Metody

1. *Skala Religijności Personalnej (SRP)* R. Jaworskiego służy do pomiaru personalnego stosunku człowieka do Boga. Jest to 7 stopniowa skala typu Likerta, w wersji złożonej z 30 twierdzeń. Im wyższy jest uzyskany wynik, tym osoba ma bardziej personalny typ religijności, i odwrotnie. Personalna religijność charakteryzuje się osobową koncepcją Boga, głęboko osobistym kontaktem z Bogiem, przeżywanym jako kontakt interpersonalny¹⁶.

Opis religijności personalnej można uzupełnić na bazie związków między tym wymiarem i wymiarami Skali Relacji do Boga D. Hutsebauta. Religijność personalną cechuje silna identyfikacja z Chrystusem jako wzorem człowieczeństwa, uznawanie Boga jako absolutnej normy etycznej, poczucie zależności istnienia od Boga, wysoka akceptacja treści przekonań religijnych, intensywne ukierunkowanie na obecność Boga w ludziach i wreszcie centralność religii. Jednocześnie osoby z religijnością personalną nie sądzą, aby odpowiedzialność człowieka wymagała uniezależnienia się od Boga i nie reagują buntem, gdy Bóg nie wysłuchuje ich prośb. Mniej także, niż osoby z religijnością apersonalną, są zaniepokojeni o obiektywność swych przekonań oraz mają słabsze poczucie winy i mniejsze poczucie bycia wystawionymi na osąd ze strony Boga¹⁷.

Autor artykułu potwierdził wysoką rzetelność metody. Współczynnik rzetelności dla SRP (N = 100; metodą test – retest w odległości 2 do 3 tygodni) wynosi 0.96, a z poprawką Spearmanna-Browna 0.98. Są to informacje poszerzające dane dotyczące wartości metody, jej trafności i rzetelności.

2. *Kwestionariusz Oceny Rodziny (KOR)* do pomiaru klimatu rodziny zestawiono na bazie: testu do badania klimatu grupowego GCQ-S autorstwa V. Tschuschke, H. Hess i K. R. MacKenzie (wymiary: *Za*, *Ko*, *UZ*) oraz kwestionariusza klimatu w grupie D. W. Johnson (wymiary: *Ot*, *Zr*, *Sz*, *Ak*)¹⁸. KOR jest złożony z 28 twierdzeń, do których jednostka ustosunkowuje się wybierając jedną z siedmiu możliwych odpowiedzi rozłożonych na skali: od 0 – nigdy się tak nie zachowywali, do 6 – zawsze tak się zachowywali. KOR mierzy siedem wymiarów klimatu rodzinnego, z których każdy jest opisany za pomocą czterech twierdzeń.

Stosunki wewnątrzrodzinne opisane są przez wymiary:

Zaangażowanie (Za) – wyraża się ono we wzajemnym przywiązaniu członków rodziny i wzajemnej trosce, refleksji nad własnym postępowaniem celem lepszego wzajemnego zrozumienia, w uważności na to co dzieje się w rodzinie i staraniu, aby w tym uczestniczyć, oraz na uzewnętrznianiu osobistych upodobań i uczuć przez członków rodziny;

Konflikty (Ko) – członkowie rodziny żyją w atmosferze nerwowego napięcia i złości (gniewu), są do siebie uczuciowo zdystansowani i wyobcowani, rywalizują ze sobą i zwalczają się przy wymianie zdań, nie mają do siebie zaufania i nie akceptują się (odtrącają się);

Unikanie/Zależność (UZ) – członkowie rodziny unikają omawiania ważnych spraw dziejących się w rodzinie, działają w napięciu nerwowym i lękowo. Od osób sprawujących przywództwo w rodzinie oczekują instrukcji odnośnie sposobów postępowania i zachowują się tak, aby być przez nich mile widzianym (bierna zależność).

Stosunek rodziny do osoby badanej opisują wymiary:

Otwartość wobec mnie (Ot) – wyraża się w poczuciu, że jest się traktowanym jako równy sobie, szczerym mówieniu na temat niewłaściwych zachowań bez obawy zranienia uczuć, oraz w szczerym obchodzeniu się;

Zrozumienie mnie (Zr) – wyraża się w doświadczeniu, że członkowie rodziny rozumieją sens wypowiedzi jednostki i właściwie je interpretują, wiedzą kim naprawdę jest, z łatwością poznają, gdy się ona czymś martwi;

Szacunek dla mnie (Sz) – wyraża się w doświadczeniu, że jest się uważnie słuchanym, jest się przedmiotem zainteresowania, jest się włączanym we wszystko, co się dzieje, a także w poczuciu bycia bezwarunkowo szanowanym – niezależnie od sytuacji i umiejętności jednostki;

Akceptowanie mnie (Ak) – wyraża się w poczuciu, że członkowie rodziny akceptują jednostkę taką jaka jest, tworzą atmosferę w której może ona być sobą, nie wyśmiewają i nie okazują niechęci, i nie oceniają surowo, gdy objawia jakieś dziwactwa czy niezręczności.

KOR był stosowany do pomiaru klimatu rodziny dzieciństwa – *KOR A* oraz do pomiaru klimatu rodziny aktualnej – *KOR B*. Współczynniki rzetelności *KOR* obliczano metodą powtarzania testu w odległości 2 tygodni na próbcie studentów ($N=100$). W *KOR A* kolejne skale (wymiary) mają następujące współczynniki: $Za = 0.80 (0.89)$; $Ko = 0.82 (0.90)$; $U-Z = 0.56 (0.72)$; $Ot = 0.64 (0.78)$; $Zr = 0.82 (0.90)$; $Sz = 0.79 (0.88)$; $Ak = 0.82 (0.90)$. Dla *KOR B* uzyskano współczynniki: $Za = 0.77 (0.87)$; $Ko = 0.74 (0.85)$; $U-Z = 0.67 (0.80)$; $Ot = 0.65 (0.79)$; $Zr = 0.83 (0.91)$; $Sz = 0.82 (0.90)$; $Ak = 0.79 (0.88)$. W nawiasach podane są wskaźniki rzetelności uwzględniające poprawkę Spearmanna-Browna. Test ten ma wystarczającą wartość, jeśli chodzi o rzetelność i trafność. *KOR-A* i *KOR-B* mogą być stosowane łącznie lub niezależnie od siebie¹⁹.

Osoby badane. Przebadano 100 studentów krakowskich uczelni: 31 studentów I roku międzyzakonnego seminarium duchownego (IT CM) – po nowicjacie; 19 studentów I roku w zakonnego seminarium duchownego (WSD CSsR) – w trakcie postulatu; 25 studentów I roku filozofii PAT i 25 studentów z innych uczelni Krakowa (UJ, AGH, AE, AR). Wśród badanych były 24 kobiety i 76 mężczyzn.

Badania zostały przeprowadzone w listopadzie i grudniu 1994 roku. Badani określali własny stosunek do religii i religijność swoich rodziców. Badane grupy różniły się w zakresie oceny własnej religijności ($F = 11.0$, $p = 0.00001$) – najwyżej oceniła swoją wiarę grupa CM, następnie kolejno: CR, PT, RU20. Jest to wynik zupełnie zrozumiały a jednocześnie wskazujący, że badana próbka nie jest jednorodna.

Do weryfikacji hipotez posłużono się 2 skrajnymi grupami – po 25 osób każda – o wysokich ($M=203.9$; $SD=3.9$) i niskich ($M=125.2$; $SD=23.1$) wynikach w *Skali Religijności Personalnej*²¹.

Wyniki badań

1. Religijność personalna a klimat rodziny pochodzenia

Jak to przedstawione zostało w tabeli 1, wszystkie wymiary klimatu rodziny pochodzenia mają związek z personalnym wymiarem religijności. We wszystkich wymiarach klimatu rodziny wystąpiły istotne różnice między osobami z religijnością personalną i apersonalną.

Zarówno doświadczenie rodziny zaangażowanej na rzecz dobra swoich członków, jak i skonfliktowanej czy też rodziny uwikłanej w relacjach bierno-zależnych

związane jest ze stopniem personalizacji relacji z Bogiem. W pierwszym przypadku na korzyść a w drugim i trzecim – na niekorzyść personalnego stosunku do Boga.

Wszystkie aspekty korzystnego klimatu doznawanego w rodzinie dzieciństwa, a więc doświadczenie w niej otwartości, zrozumienia, szacunku i akceptacji wiążą się pozytywnie ze stopniem personalizacji relacji z Bogiem.

Tabela 1. Klimat rodziny pochodzenia (KOR-A) w ocenie osób z niskimi i wysokimi wynikami w Skali Religijności Personalnej

SRP	Niskie wyniki		Wysokie wyniki		t	p<
	M	SD	M	SD		
KOR-A						
Zaangażowanie	3.14	1.40	4.15	0.99	-3.41	0.001
Konflikty	2.01	1.47	0.71	0.65	4.03	0.0001
Unikanie/Zal.	2.31	0.70	1.78	0.72	2.64	0.01
Otwartość*	3.49	0.94	4.17	0.95	-2.55	0.01
Zrozumienie	3.13	1.41	4.45	1.05	-3.75	0.001
Szacunek	3.74	1.14	4.94	0.76	-4.37	0.0001
Akceptownie	3.76	1.27	4.43	0.99	-2.08	0.05

Osoby z religijnością personalną mają poczucie, że w rodzinie dzieciństwa często (M = 4.94) odnoszono się do nich z szacunkiem i prawie w tym samym stopniu okazywano im zrozumienie, akceptację i otwartość. Rodzinę swoich pierwszych lat życia oceniają jako przeważnie zaangażowaną na rzecz dobra swoich członków (M = 4.15). Wyjątkowo rzadko pojawiała się w rodzinie atmosfera konfliktu (M = 0.71) i tylko niekiedy miały miejsce sytuacje biernego uzależnienia od osób kierujących w rodzinie.

Chociaż osoby z religijnością apersonalną miały gorszą atmosferę rodziny dzieciństwa we wszystkich analizowanych jej wymiarach (wszystkie różnice są istotne), to jednak dla obecności wymiaru personalnego w religijności największe znaczenie posiadają: szacunek, brak skonfliktowania (p < 0.0001) oraz zaangażowanie rodziny na rzecz dobra jej członków i poczucie, że jest się przez rodzinę rozumianym (p < 0.001).

2. Religijność personalna a klimat rodziny aktualnej

Związek klimatu rodziny aktualnej z personalnym stosunkiem do Boga ukazany jest w tabeli 2. Na siedem wymiarów klimatu rodziny aktualnej w sześciu wystąpiły istotne różnice między osobami z religijnością personalną i apersonalną.

Tabela 2. Klimat rodziny aktualnej (KOR-B) w ocenie osób z niskimi i wysokimi wynikami w Skali Religijności Personalnej

SRP
KOR – B

SRP	Niskie wyniki		Wysokie wyniki		t	p<
	M	SD	M	SD		
KOR-A						
Zaangażowanie	2.91	1.10	4.38	1.93	-4.52	0.0001
Konflikty	2.05	1.18	0.78	0.69	4.64	0.0001
Unikanie/Zal.	2.23	0.69	2.01	1.83	0.80	n.i.
Otwartość	3.73	0.84	4.49	0.81	-3.24	0.01
Zrozumienie	3.04	1.38	4.40	1.46	-3.39	0.001
Szacunek	3.94	0.99	4.92	0.91	-3.64	0.001
Akceptownie	3.61	1.25	4.53	1.13	-2.72	0.01

Spośród trzech wymiarów ogólnej atmosfery rodziny aktualnej, z którą badane osoby czują się związane, dwa łączą się z wymiarem personalnym religijności. Są to: Zaangażowanie i Konflikty. Poziom atmosfery w wymiarze Unikanie/Zależność jest w obu grupach zbliżony.

Zaangażowanie rodziny aktualnej – tak, jak w przypadku rodziny dzieciństwa – związane jest z wysoką personalizacją religijności, natomiast atmosfera konfliktu jest powiązana z religijnością apersonalną.

Wszystkie wymiary pozytywnego klimatu – analogicznie do rodziny dzieciństwa – a więc doznawanie otwartości, zrozumienia, szacunku i akceptacji wiążą się pozytywnie ze stopniem personalizacji religijności.

Osoby z religijnością personalną mają poczucie, że w rodzinie, do której obecnie przynależą – często doświadczają szacunku ($M = 4.52$), dosyć często doświadczają akceptacji, spotykają się z postawą otwartości i zrozumienia. W swej obecnej rodzinie często spostrzegają zatroskanie o dobro swych członków ($M = 4.38$). Konflikty w rodzinie pojawiają się natomiast bardzo rzadko ($M = 0.78$).

Największe znaczenie dla personalnego wymiaru religijności posiada w tym przypadku atmosfera zaangażowania rodziny i brak skonfliktowania ($p < 0.0001$) a następnie doświadczenie szacunku i zrozumienia przez rodzinę ($p < 0.001$).

Wnioski

Efektom badań jest zweryfikowanie hipotez zakładających istnienie związku między personalnym wymiarem religijności i klimatem rodziny. Zostało potwierdzone, że ze stopniem personalizacji religijności człowieka pozytywnie wiążą się takie wymiary atmosfery jego rodziny jak: zaangażowanie, otwartość, poczucie zrozumienia, szacunek i akceptacja. Im bardziej obecne są atmosferze życia rodzinnego te jej cechy, tym bardziej rozwinięty jest wymiar personalny religijności.

Ujemny związek z personalnym stosunkiem do Boga wykazuje atmosfera skonfliktowania, a w przypadku rodziny dzieciństwa (retrospektywnie) także bierno-zależne stosunki rodzinne. Im zatem więcej konfliktów w rodzinie, a w przypadku rodziny dzieciństwa także atmosfery biernej zależności, tym mniej jest w religijności pierwiastka personalnego²².

Warto zauważyć, że:

- w wieku dorosłym większy wpływ na personalne przeżywanie kontaktu z Bogiem zdaje się mieć klimat zaangażowania w rodzinie jako całości oraz doświadczenie bycia akceptowanym, natomiast mniejszy wpływ zdaje się mieć doznawanie szacunku;
- doświadczenie otwartości, zrozumienia w rodzinie dzieciństwa i w rodzinie aktualnej w tym samym stopniu wykazuje pozytywny związek z personalizacją relacji religijnej;
- w klimacie rodziny aktualnej bierna zależność (U/Z) nie wykazuje związku z personalnym wymiarem religijności;
- konflikty z rodziny dzieciństwa i rodziny aktualnej wiążą się bardzo silnie z apersonalnym stosunkiem do Boga.

Ponadto z apersonalnym stosunkiem do Boga związane są takie właściwości atmosfery rodziny jak: obojętność na problemy innych jej członków, brak szczerości w komunikacji, poczucie niezrozumienia, brak szacunku, brak bycia akceptowanym.

Mimo pewnych ograniczeń uzyskane wyniki pozwoliły osiągnąć wgląd w kontekst przeżywanych relacji międzyludzkich, jako determinantę relacji religijnej. Celem uzyskania większej przejrzystości badanych zależności, na przyszłość należałoby uwzględnić podgrupę osób, które aktualnie żyją w całkiem nowej rodzinie, przez siebie założonej (prawie wszyscy badani byli stanu wolnego)²³.

Warto także rozważyć praktyczne znaczenie przeprowadzonych badań:

– Należałoby zapytać, czy jedną z przyczyn osłabianie się wiary w osobowego Boga (obniżanie się personalnego pierwiastka w religijności) nie jest postępujący rozkład życia rodzinnego. Dokładniejszą odpowiedź można by dać dopiero w wyniku długodystansowych badań podłużnych, uwzględniających także inne czynniki wpływające na ten proces.

Ale już teraz można powiedzieć, że troska o rodzinę, profilaktyka i terapia komunikacji interpersonalnej w rodzinie, pośrednio dobrze służy personalizacji stosunku do Boga, a więc i wierze. Na takim personalnym odniesieniu bazują wszystkie metody psychoterapii chrześcijańskiej, która w przeciwieństwie do różnych psychoterapii bazujących na religijności magicznej, odwołuje się do dojrzałej wiary (domaga się dojrzałej koncepcji Boga) i prowadzi do dojrzewania osobowości.

– Należy też mieć na uwadze, że personalny stosunek do Boga pozytywnie wpływa na klimat w rodzinie, na wzajemne odniesienia jej członków. Kontakt z Bogiem, który jest sam w sobie relacją i który jest sprawcą relacji, oddziałuje na życie rodziny jako relacji Osób. W klimacie wzajemnych odniesień można stwierdzić wpływ tego nadprzyrodzonego działania²⁴. Jest to teologiczny punkt widzenia, uwzględniający spostrzeżenie oddziaływania kontaktu z Bogiem na jakość klimatu w rodzinie (relacja: Bóg - ja, Bóg - my). Z tej relacji wynika m.in. troska o powierzone sobie osoby, tworzenie z nimi wspólnoty.

Mając na uwadze pewne ustalenia wynikające z przeprowadzonych badań, można wskazać ich inne praktyczne zastosowanie. W nowych kultach bowiem, które się szerzą, młodzież szuka bardzo często namiastek życia rodzinnego i religijnych doświadczeń, brakujących we własnej rodzinie, wspólnocie religijnej. Wg amerykańskich badań, młodzież biorąca udział w tych kultach jest zamożna, wykształcona, wyrafinowana i najczęściej pochodzi z klasy średniej, z rodzin rozbitych, gdzie nie znajduje ona zrozumienia ani porozumienia. Młodzi szukają więc alternatywnego źródła zdrowia²⁵. A w tym kontekście przeżywania brakujących im relacji z łatwością jest im transmitowana prymitywna religia.

Aby przeciwdziałać zgubnemu wpływowi sekt i „neoreligii” na młodzież nie wystarczy demaskowanie ich celów i środków, czy przestrzeganie przed planowym i niezamierzonym degradowaniem środowiska rodzinnego. Jeszcze ważniejsza wydaje się być pozytywna praca na rzecz podnoszenia jakości klimatu naszych rodzin i na rzecz tworzenia środowisk o autentycznym życiu chrześcijańskim.

Przypisy:

¹ Artykuł jest poszerzeniem referatu wygłoszonego na XXIX Zjeździe PTP w Gdańsku, w dniach 12-15.09. 1996.

² Weryfikacji domaga się też leżące u podstaw wyodrębnienia w religijności wymiaru (a)personalnego założenie, że relację do Boga można charakteryzować analogicznie do relacji międzyludzkich, którymi zajmuje się psychologia społeczna. Por. R. Jaworski, Psychologiczna analiza religijności personalnej i apersonalnej, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 15/16: 1987/1988, s.242-243.

³ Por. W. Prężyna, Rodzina jako środowisko w kształtowaniu się postawy religijnej, „Roczniki Filozoficzne” 1984,4, s.162-166; J. Mariański, Rodzina jako środowisko wychowania religijnego, „Przegląd Religioznawczy” 1994, 3, s.59-76; M. Strzelec, Wpływ rodziny na religijność dzieci szkolnych w świetle badań socjologicznych, „Przegląd Religioznawczy” 1994, 3, s. 125-137.

⁴ Z badań – przy użyciu metod stosowanych w niniejszym artykule – wynika, że studenci teologii przygotowujący się do stanu duchownego, których cechuje najwyższy stopień personalizacji religijności, w rodzinie swego dzieciństwa doznawali więcej zrozumienia, szacunku i akceptacji (istotne różnice) niż studenci świeckich uczelni, u których wymiar personalny religijności był istotnie niższy. Por. W. Chaim, środowisko rodzinne i religijność a wybór kierunku studiów, „Homo Dei”, 1995, 4, s.10.

⁵ Por. K.R. MacKenzie, Measurement of group climate, „International Journal of Group Psychotherapy”, 31:1981, s. 287-296; R.H. Moos, B.S. Moos, Family Enviroment Scale Manual. Palo Alto 1981; G.H.Forehand, B.Von Haller Gilmer, Różnice środowiska w badaniach nad zachowaniami w organizacji, w: W.E.Scott, L.L.Cummings (red.), Zachowanie człowieka w organizacji, Warszawa 1983; Skala klimatu rodziny Schneewinda w: M. Cierpka (red.), Familiendiagnostik. Berlin 1988; V.Tschuschke, H.Hess, K.R. MacKenzie, Der Gruppenklima-Fragebogen (GCQ-S) – Methodik und Anwendung eines Me-instrumentes zum Gruppenerleben, „Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik” 26:1990 s. 340-359; J. Kożeny, J. Kadlec, D. Nevolová, Vzťah mezi percipovanou rodinnou atmosférou a emocionální rovnováhou adolescentů, „Ceskoslovenská Psychologie”, 1992,6, s.544-552; S.Cheępa, Walidacja kwestionariusza klimatu organizacyjnego Kolba, „Przegląd Psychologiczny”, 1993, 3, s. 379-387; J. Pufal-Struzik, Rola emocjonalnego klimatu rodziny w rozwijaniu potencjału twórczego młodzieży, w: L. Niebrzydowski (red.), Stymulatory w rozwoju aktywności i osobowości twórczej. Łódź 1995.

⁶ Jest to raczej próba opisu klimatu, ujmująca syntetycznie podstawowe aspekty psychologicznej atmosfery w rodzinie. Por. P. Brajsa, Interpersonelle Kommunikation und Familie, „Zeitschrift für systemische Therapie” 9:1991, 2, s.140; Ch. Eggers, Krisen im Beziehungsnetz Kind - Familie, „Renovatio” 50:1994, 3-4, s. 148.

⁷ Badania wpływu klimatu rodziny na rozwój potencjału twórczego człowieka u I. Pufal-Struzik, 1995. Wyniki badań nad wpływem klimatu rodziny na kształtowanie się równowagi emocjonalnej młodzieży podaje Kożeny i in. (1992).

⁸ Por. J.Dominian, Cykle afirmacji ludzkich. Warszawa 1986, s. 153; oraz tenże, Autorytet. Warszawa 1988, s. 44 nn; P.F. Schmidt, Die Familie als Lernort. Psychotherapeutische Erfahrungen und pasto-

raltheologische Konsequenzen, „Diakonia” 23:1992, 4, s. 332; S.Callahan, Psychologie familiärer Beziehungen, „Concilium” 81:1995,4, s. 310.

⁹ Por. C.D. Batson, W.L. Ventis, W stronę społecznej psychologii religii, „Nomos” 5:1994, 3, s. 10-34.

¹⁰ Za A.-M. Rizzuto, Freud, w: K. Jankowski (red.), Psychologia wierzeń religijnych. Warszawa 1990, s. 420, oraz artykuł tej autorki w tej samej książce pt. Poza Freudem, ss. 439, 442, 452; M.St. Clair, Human Relationships and the Experience of God. Object Relations and Religion. Mahwah, N.J. 1994.

¹¹ Por. F.Krenzer, M.Lay, M.Belzer, Tak wierzę i tak żyję. Wrocław 1987, ss. 42, 75.

¹² Por. A.Gieroś, Poczucie osamotnienia a relacje z Bogiem. Praca mgr. Arch. IT XX. Misjonarzy. Kraków 1995, s. 69.

¹³ Por. F.J. Stalfa, Vocation as Autobiography: Family of Origin Influences on Caregiving Role in Ministry, „The Journal of Pastoral Care” 48:1994, 4 s. 370-380; S.Callahan, 1995.

¹⁴ Por. R.Jaworski, 1987/1988, s. 240.

¹⁵ Por. D. Hutsebaut, Belief as lived Relations, „Psychologia Belgica” 1980, 1, s.37-38;

¹⁶ Współczynnik rzetelności dla całej skali (100 twierdzeń) wynosi 0.86. Por. R. Jaworski, Psychologiczne korelaty religijności interpersonalnej. Lublin 1989.

¹⁷ Charakterystyka ta jest wynikiem porównania podgrup z wysokimi i niskimi wynikami w SRP w zakresie 10 wymiarów testu Hutsebauta. Poziom istotności różnic w zakresie wszystkich wymiarów wynosi co najmniej 0.0001.

Potwierdziła to także analiza czynnikowa; SRP, pozytywne wymiary *Skali Relacji do Boga (Za, Ne, Ap, Wh, Id, Cr)* i wewnętrzna orientacja religijna (*I*) zgrupowały się w jednym czynniku i bardzo wysoko dodatnio ze sobą korelują. Można zatem wnosić, że personalny stosunek do Boga, jak opisuje to Autor testu, cechuje się silną internalizacją.

Dokonano też (N=100) skorelowania SRP ze skalą dojrzałej orientacji religijnej, bazującej na koncepcji Allporta (*M*); $r=0.20$, $p.i.=0.05$.

¹⁸ Por. V. Tschuschke, H. Hess, K.R. Mackenzie, 1990; D. M. Johnson, Umiejętności interpersonalne i samorealizacja. Warszawa 1985, s. 145.

¹⁹ Analiza czynnikowa wykazała, że klimat rodziny mierzony KOR jest zjawiskiem zasadniczo jednowymiarowym, bowiem wszystkie wymiary znalazły się w tym samym czynniku i zawierają wysokie ładunki czynnikowe o tym samym znaku. Wyjątek stanowią Ko i U/Z, które tworzą razem odrębny czynnik w obu wersjach KOR.

Klimat mierzony KOR-A i KOR-B jest jednak czymś różnym, czego dowodem jest to, że tworzą one dwa różne czynniki. Dane te informują nie tylko o tym, że klimat rodziny pochodzenia i klimat rodziny aktualnej stanowią dwie różne zmienne w stosunkach interpersonalnych, ale także o trafności metody KOR.

²⁰ Do obliczania wariancji (miara zmienności wyników w badanej próbie respondentów) stosowano test ANOVA. Do obliczenia istotności różnic stosowano testy: Tukeyla i Scheffe. Różnice istotne wystąpiły między CM/RU, CR/RU ($p<0.001$) oraz CM/PT ($p<0.05$).

²¹ Wartość $t=16.1$; $p<0.0001$.

²² Potwierdzają to dodatkowo obliczone współczynniki korelacji (N = 100) między *Skalą Religijności Personalnej* i KOR. Dla SRP i KOR-A wynoszą one: Za $r=0.30$, $p<0.01$; Ko $r=-0.45$, $p<0.0001$; U/Z $r=-0.27$, $p<0.01$; Ot $r=0.26$, $p<0.01$; Zr $r=0.31$, $p<0.01$; Sz $r=0.35$, $p<0.0001$; Ak $r=0.20$, $p<0.05$.

Dla SRP i KOR-B wynoszą one: Za $r=0.38$, $p<0.0001$; Ko $r=-0.36$, $p<0.0001$; U/Z $r=-0.10$, n.i.; Ot $r=0.27$, $p<0.01$; Zr $r=0.34$, $p<0.001$; Sz $r=0.25$, $p<0.01$; Ak $r=0.27$, $p<0.01$.

²³ Do tych ograniczeń należy zaliczyć to, że metoda KOR znajduje się jeszcze na etapie eksperymentalnym, nierówny był udział mężczyzn i kobiet w próbie, wysoki odsetek osób z teologicznym wykształceniem mógł zmodyfikować pomiar personalizacji religijności, stan wolny zdecydowanej większości respondentów – studenci świeccy i duchowni mógł sprawiać trudność w rozróżnieniu klimatu rodziny dzieciństwa i aktualnej. Należałoby też wyodrębnić ewentualne podgrupy osób, które mają wysoki poziom personalizacji religijności a jednocześnie miały (mają) niekorzystny klimat rodziny, i odwrotnie; przy korzystnym klimacie ujawniają religijność apersonalną.

²⁴ Por. G.Baudler, Geglückte Kindheit - geglücktes Leben, „Theologisch – praktische Quartalschrift” 127:1979, 3, s.241; A.Biesinger, Mit Gott in die Familie. Erstkommunion als Chance für Eltern und Kindern. München 1996, s.8 nn., 19 nn.

²⁵ Por. E.M.Patson, Religious Youth Cults: Alternativ Healing Social Networks, „Journal of Religion and Health” 19:1980, 4, s.275-286. Często słyszy się np. o konwersji do świadków Jehowy ludzi, którzy nie byli związani ani ze swoją rodziną ani wspólnotą wiary i mieli religijność zewnętrzną.